

Følgerne af at lande i en socialvidenskabelig kontekst

Af Karen Ellen Spannow

Lad mig indlede med et trøstende ord. I langt de fleste tilfælde er konsekvenserne for den enkelte, der bliver gjort til genstand i en etnografisk undersøgelse eller analyse, minimale. Det har den ganske enkle årsag, at det overvejende antal af de etnografiske undersøgelser og analyser, der produceres, har et relativt kortvarigt liv i små indforståede cirkler. Det er primært i tilfælde af, at undersøgelsen vækker en bredere interesse eller indgår som et led i politiske og strategiske overvejelser, at vi kan komme for skade at skabe beklikkelser, der siden kan blive hængende ved de personer, der indgår i en undersøgelse.

Det er et indbygget problem i socialvidenskabelige undersøgelser, at vi forlods er tvunget til at definere hvilken problematik vi vil undersøge hos hvilken gruppe. Svaret på hvem man er afhængig af, hvem der spørger og hvad de spørger om. Vores identitet er kontekstuelt defineret og når man bliver bedt om at beskrive sig selv, tager beskrivelsen udgangspunkt i den aktuelle situation. Når jeg i en af mine børnebørns institutioner bliver spurgt om hvem jeg er, så begynder jeg ikke på en længere udredning af mine arbejdsmæssige gøremål, for så er den eneste interessante oplysning nemlig, at jeg er bedstemor til det og det barn. Svar blæser ikke i vinden, men formes håndfast af konteksten. Når personer for eksempel bliver anmodet om at deltage i en undersøgelse af konsekvenser af stofmisbrug, får de ikke rigtig mulighed for at beskrive sig selv som musikalskere eller frimærkesamlere. Deres fortælling er allerede lagt på et

bestemt sæt skinner, feltet er kridtet op på en måde der i øvrigt ikke adskiller sig væsentligt fra andre sociale interaktioner.

De svar som etnografiske undersøgelser og analyser har afstedkommet, har altid været et produkt af hvad der blev spurgt om og hvem der spurgte. De tidlige undersøgelser i 1800-tallet blev udført i skyggen af kolonialismens rå overmagt, og tjente ofte som basis for udformningen af politiske styreformers og økonomisk udnyttelse af lokale befolkninger. Informanterne havde i næsten alle tilfælde en lavere status og mindre magt end den, der udførte undersøgelsen. En social skævhed mellem informanter og forsker er stadig det mest almindelige, dels fordi undersøgelser kan finde sted som en forberedelse til sociale interventioner for grupper, der opfattes som problematiske, og dels fordi informanter fra underprivilegerede grupper er lettere tilgængelige.

De evolutionære teorier fra 1800-tallet inspirerede en del etnografer til at ordne verden og menneskeheden ved at opstille raceteorier. De enkelte racer blev tillagt specifikke egenskaber og indordnet i en rangfølge, der med stor forudsigelighed placerede de mest mørkhudede mennesker som de mest primitive og uudviklede. Skønt disse teorier for længst er blevet tilbagevist som den rene spekulation, er det påfaldende, at det fortværende er de mest mørkhudede, som er de mest underprivilegerede. Spørgsmålet er i hvor høj grad datidens videnskab stadig er på spil i nutidens globale interaktion, og det er ikke helt umuligt at forsvare en teori om, at de generelle stereotyper omkring afrika-

ner og aborigines er en medvirkende faktor til, at de fortsat er hårdest ramt af fattigdom og mangel på udviklingsmuligheder. Holdningen har ofte været, at de behøvede en anden og mere gennemgribende støtte end andre folkeslag og det kan have affødt en anden type respons, der meget vel kan være en del af forklaringen på den træge socioøkonomiske udvikling i Afrika syd for Sahara.

Et endnu mere interessant spørgsmål er, om vi i dag, hvor raceteorierne er forvist til populistiske højrepartiers årsmøder, fortsat via generaliseringer og kategoriseringer medvirker til at reproducere sociale stereotyper, som forhindrer integration og normalisering af det anderledes. Det er altid nemmest at få øje på de stereotyper, som den forgangne socialvidenskab gav anledning til. De stereotyper vi selv er medvirkende til at konstruere kan være betydeligt sværere at få øje for. Der er derfor gode grunde til at spare på skadefryden, når man udfolder sine kritiske iagttagelser af

ældre etnografi. Men underholdningsværdien er til gengæld høj. De ihærdige bestræbelser på at nå frem til det som blev opfattet som videnskabelige sandheder om mennesker medførte de mest besynderlige konklusioner.

Den danske etnografis faderskikkelse Kaj Birket-Smith er et næsten for godt eksempel. Han skrev bøger for det pæne borgerskab, der i det store og hele opfattede hans produktion som den rene videnskab. *Vi mennesker* blev udgivet i 1940, hvor verden i hvert fald ikke stod og manglede racistiske standpunkter, men blev genudgivet så sent som i 1964. Om australske aborigines, der af Birket-Smith opfattes som de mest primitive mennesker, skriver han blandt andet:

"Den vældige mund indrammes af et par læber, som nok er svære, men langt fra har negerlæbernes svulmende fylde. Denne plumpe europærlighed er imidlertid forenet med en række overordentlig primitive kendetegn, som med al ønskelig tydelighed understreger racens lave udviklingstrin. Det brede ansigt beherskes helt af den vigende pande med de brutale øjenbrynsbuer og det kraftigt fremspringende mundparti, hvis næsten snudeagtige præg yderligere fremhæves af de dybe furer fra næsefløjene ned mod hagen. Trods de store, udtryksfulde øjne får det hele derved et eget vildt tilsnit.

Hjernebassen er lav, smal og utrolig tykvægget. Gang på gang har de rejsende udtalt deres forundring over, hvad et australierhoved kunne tåle, når f. eks. en forurettet ægtemand eller en skinsyg kvinde afgjorde deres mellemværende med modparten ved hjælp af stokkeslag." (Birket-Smith 1940, s.175-76)

Birket-Smith var langt fra alene om at producere budskaber, der i bagklogskabens ulideligt klare lys nødvendigvis må betegnes som

Maleri af Byron Pickett: Australisk landsmand. 1985

fornærmende, spekulative og insinuerende. Det er sket igen og igen og det sker fortsat, hver gang etnografer/antropologer og i øvrigt andre samfundsvidenskabelige forskere fremlægger data, der af det omkringliggende samfund kan bruges og bliver brugt til fejl- og nedvurderinger af en specifik gruppe. Og i øvrigt tror jeg de fleste med jævne mellemrum kommer til at bruge generaliseringer, som slet ikke holder for et nærmere eftersyn. Hver gang nogle udtaler sig om bredt sammensatte og indbyrdes stærkt varierende grupper som kvinder, danskere, indvandrere, psykiatriske patienter osv. er der tale om forenklinger, der kan være stereotypibefordrende, hvis teksten eller udtalelsen i øvrigt har generel gennemslagskraft og inddrages i politiske beslutningsprocesser. I takt med at klassebevidstheden underspilles og nogle ligefrem erklærer at klasser er afgået ved døden bliver sådanne generaliseringer mere almindelige, fordi nødvendigheden af at inddrage følgerne af sociale differentieringer fortoner sig.

I forbindelse med min forskning indenfor rusmiddelområdet er jeg ofte stødt på spekulative udsagn om narkomaners generelle karakter, som ikke giver Birket-Smiths beskrivelser af aborigines meget efter. Narkomaner er barnlige, deres stofmisbrug og den i dette implicerede flugt fra hverdagen sætter deres psykiske modning i stå. Deres kognitive udvikling (hvilket bare er en pæn måde at sige dum på) er skadet på grund af stofferne. Alle narkomaner lyver hele tiden. Man kan aldrig stole på en narkoman, der vil gøre hvad som helst for at få sit stof. Udsagn som alle overser, at i den gråsorte zone hvor narkotika skaffes er der behov for at aftaler overholdes og for en vis indbyrdes solidaritet for at klare sig. Udsagn som under vurderer den opfindsomhed, der skal til for at håndtere en prekær social situation og overvurderer den blinde trang til stoffer.

I nogle tilfælde drejer det sig om læge udsagn, der hurtigt kan tilbagevises, men der er også udviklet mere eller mindre komplicerede psykologiske teorier, der medvidende eller ej kommer til at give det indtryk, at det er på baggrund af bestemte psykiske egenskaber hos misbrugere at

deres misbrugsproblem skal forklares. Ganske som det i sin tid – og til tider stadigvæk – var bekvemt at forklare sortes lave sociale status med deres lave udviklingstrin, så kan det i dag være bekvemt at forklare stofmisbrug og anden social miseries ud fra misbrugernes psykiske habitus. I begge tilfælde gives der en undskyldning for at undlade at diskutere de sociale forandringer i samfundet, som kunne tænkes at reducere problemerne.

I en rapport (Pedersen et al., 1999) om *Personlighed og Stofmisbrug* fastslås det indledningsvist at personligheden hos en gruppe undersøgte stofmisbrugere (n=350) adskilte sig signifikant fra personligheden hos en gruppe kontrolpersoner, der betegnes som velintegrerede. Det sidste defineres ikke nærmere, men synes hovedsageligt at relatere sig til at de pågældende har arbejde. Stofmisbrugerne var ifølge forfatterne i langt højere grad "emotionelt ustabile, depressive, sårbare, angste, usikre, fjendtlige, egoistiske/umodne". (Ibid. s.1-2) Derudover anfører forfatterne, at de undersøgte stofmisbrugere var mindre stabile, havde dårlig selvkontrol, var indadvendte og ambitionsløse.

Gad vide om der ikke i en ikke alt for fjern fremtid vil være nogle, der finder disse udsagn ligeså underholdende som Birket-Smiths. I hvert fald kan udsagnet bastante essentialisme, der lader hånt om teorier om konstruktion, repræsentation og de sociale sammenhænge nok få det til at gibbe i læseren.

Der skal naturligvis være mulighed for at foretage psykologiske undersøgelser af misbrugere. Men med mindre det hele tiden fastholdes, at de psykiske særheder med uafvendelig sikkerhed optræder i samklang med socioøkonomiske forhold kan generaliseringer fra sådanne undersøgelser blive brugt som legitimerende af beslutningstagere. Oven i købet er det ikke usædvanligt, at det kun er stumper af en psykologisk og socialfaglig vidensmasse, som lige passer til et bestemt politisk formål, der anvendes som legitimation, mens det øvrige, der ofte kan være kvalificerende eller ligefrem korrigerende, udelades.

Etnografiske undersøgelser kan frembyde

samme type af problemer. Især hvis kulturbegrebet og teorier om subkulturer får lov til at dominere. Så bliver det ikke den psykiske habitus, men den generelle habitus i en given subkultur, der bærer forklaringen og det ændrer ikke afgørende muligheden for at de politisk ansvarlige kan henvise årsagen til noget i stofmisbrugerne beroende mens de ignorerer betydningen af sociale forhold. Der er derfor ingen tvivl om, at antropologens italesættelse og fortolkning af data indsamlet om grupper, der af omgivelserne opfattes som distinkte enheder, kan medføre sociale og økonomiske konsekvenser for de undersøgte. Disse kan naturligvis både være positive og negative, men fordi de studerede grupper hyppigt er socialt underprivilegerede og uden indflydelse, er følgerne ofte negative.

I Danmark har vi en to-tre promille, der har svære problemer med stofafhængighed. Af uransaglige grunde tiltrækker denne gruppe uforholdsmæssig megen opmærksomhed. Det er indlysende at antallet af undersøgelser – hvad enten disse er etnografiske eller ej, spiller en rolle i fastholdelsen af problematikken som noget helt særligt og vigtigt. Så hvad enten vi vil det eller ej, er vi medvirkende til at reproducere forestillingen om gruppen af stofmisbrugere som noget specielt.

Den canadiske filosof Ian Hacking har, på baggrund af studier af, hvordan klassifikationer berører de klassificerede, udviklet en teori, som han kalder *dynamisk nominalisme*. Teorien gør rede for hvordan det at blive kategoriseret påvirker ens selvopfattelse og selvpræsentation, og er et godt redskab til at forklare og belyse hvad det er, der sker, når en gruppe defineres af omverdenen som helt særlig og i dette tilfælde helt specielt besværlig. Teorien har

ligheder med den teori, som med inspiration fra Carl Bernhard Shaw blev udviklet i bogen *Pygmalion in the classroom* (Rosenthal & Jacobson, 1968). Rosenthal og Jacobson beskriver i bogen en undersøgelse, som viste, at børn, som læreren umiddelbart opfattede som kvikke, klarede sig bedst. De mente derfor, at det var afgørende for børnenes skoleforløb om de blev mødt med positive eller negative forventninger. Der er betydelige muligheder i at analysere og undersøge hvordan benævnelsen stofmisbruger virker på dem der inkluderes i gruppen og med udgangspunkt i det diskutere på hvilken måde vi kan minimere reproduktionen af sociale stereotypier.

For disse overvejelser kan og bør ikke føre til, at vi opgiver vore forsøg på videnskabelige analyser af de menneskelige ytringer, handlinger og interaktioner i et forsøg på at udtænke bedre interventioner. Men det understreger at den kritiske og selvkritiske dimension i forskningen er helt uundværlig. Betingelserne for studiet af de andre har altid været at enhver forsker har sin position og er situeret således at videnskabelige beskrivelser aldrig kan svinge sig op til at blive hele sandheden, men snarere må betragtes som bidrag til en løbende proces.

Birket-Smith, Kaj (1940): *Vi Mennesker*.

Chr.Erichsens Forlag.

Hacking, Ian (1992): *World Making by Kindmaking: Child Abuse for Example. I : How Classifications work*. Edinburgh University Press.

Pedersen, Mads Uffe, Hansen, Lasse Mølholm, Hecksher, Dorte: *Personlighed og Stofmisbrug*, Delrapport 6. Center for Rusmiddelforskning.

Rosenthal, Robert, Jacobson, J.(1968): *Pygmalion in the classroom*. London.